Algoritmid ja andmestruktuurid

(MTAT.03.133, 4 AP)

Loengud:	E 10:15, aud. 111
Praktikumid:	T 14:15, aud. 111

koduleht:

`http://www.ut.ee/~peeter_l/teaching/a_ja_a04s`

(sinna kogunevad loengukiled)

Hinde saamiseks: praktikumiarvestus ja eksam.

Kirjandus:

Jüri Kiho. *Algoritmid ja andmestruktuurid (kolmas trükk)*. TÜ 2003.

Thomas H. Cormen, Charles E. Leiserson, Ronald L. Rivest. *Introduction to Algorithms*. MIT Press, 1990.

Algoritm on arvutussammude tegemise eeskiri, et mingitest sisenditest välja arvutada mingid väljundid.

Käesolevas loengus uurime, kuidas hinnata algoritmi tehtavate sammude arvu sõltuvalt sisendi suurusest.

Antud algoritmi jaoks huvitab meid funktsioon f, mille korral $f(n)$ on selle algoritmi tehtavate sammude maksimaalne arv sisenditel, mille suurus on n. („ajaline keerukus halvimal juhul") Mõnikord huvitab ka

- keerukus parimal juhul;
- keskmine keerukus;
- amortiseeritud keerukus.

Näide: rea summa.

Sisend: Arvumassiiv a. Suurus n on massiivi pikkus.

Algoritm:

1	$s := 0$	täidetakse 1 kord
2	**for** $i := 1$ **to** n	täidetakse n korda
3	$\quad s := s + a_i$	täidetakse n korda
4	**return** s	täidetakse 1 kord

Kokku tehakse $(c_2 + c_3)n + c_1 + c_4$ sammu, kus c_i on i-ndal real tehtavate sammude arv.

Näide: mullisort.

Sisend: Massiiv a. Suurus n on massiivi pikkus.

Algoritm:

for $i := 1$ **to** $n-1$	$n-1$ korda
for $j := i+1$ **to** n	$n(n-1)/2$ korda
if $a_i > a_j$	$n(n-1)/2$ **then** korda
$a_i :=: a_j$	ülimalt $n(n-1)/2$ korda
return a	1 kord

Kokku tehakse ülimalt $\frac{c_2+c_3+c_4}{2}n^2 + \frac{2c_1-c_2-c_3-c_4}{2}n + (c_5 - c_1)$ sammu ning vähemalt $\frac{c_2+c_3}{2}n^2 + \frac{2c_1-c_2-c_3}{2}n + (c_5 - c_1)$ sammu.

Rea summeerimisel tehakse ülimalt $pn + q$ sammu mingite konstantide p ja q korral ning mullisordil ülimalt $p'n^2 + q'n + r'$ sammu mingite konstantide p', q' ja r' korral.

Konstantide täpsed väärtused sõltuvad realisatsioonist, me ei püüa neid leida.

Kui n on küllalt suur, siis pn on enam-vähem sama suur kui $pn + q$ ning $p'n^2$ on enam-vähem sama suur kui $p'n^2 + q'n + r'$, s.t.

$$\lim_{n\to\infty} \frac{pn}{pn+q} = 1 \quad \text{ja} \quad \lim_{n\to\infty} \frac{p'n^2}{p'n^2+q'n+r'} = 1 \ .$$

Seega rea summeerimisel tehakse ülimalt umbes pn sammu ja mullisordil umbes $p'n^2$ sammu.

See, kui palju üks samm aega võtab, sõltub arvuti kiirusest.

Moore'i „seadus“. Transistoride tihedus kiibil (ja seega ka arvuti kiirus) kahekordistub iga 18 kuu järel.

Seega pole ka p ja p' konkreetsed väärtused eriti huvitavad.

Huvitav osa on rea summeerimise sammude arvu juures „n“ ja mullisordi sammude arvu juures „n^2“.

Olgu f ja g kaks naturaalarvuliste argumentidega ja positiivsete väärtustega funktsiooni.

f on $O(g)$, kui leiduvad $c > 0$ ja $n_0 \in \mathbb{N}$ nii, et iga $n \geqslant n_0$ korral $f(n) \leqslant cg(n)$.

$pn + q$ on $O(n)$ ja $pn^2 + qn + r$ on $O(n^2)$. Kordajaks c võib võtta suvalise arvu, mis on suurem kui p.

Lause. f on $O(g)$ parajasti siis, kui leidub $c > 0$ nii, et iga $n \in \mathbb{N}$ korral $f(n) \leqslant cg(n)$.

Tõestus. Vastavalt „on $O(\ldots)$" definitsioonile leiduvad $c > 0$ ja $n_0 \in \mathbb{N}$ nii, et iga $n \geqslant n_0$ jaoks $f(n) \leqslant cg(n)$.

Iga $i \in \{1, 2, \ldots, n_0 - 1\}$ jaoks olgu $c_i = f(i)/g(i)$.

> Nõudsime, et f ja g oleksid positiivsed. Seega nulliga jagamist siin ei toimu.

Olgu $c' = \max\{c, c_1, c_2, \ldots, c_{n_0-1}\}$.

Siis iga $n \in \mathbb{N}$ jaoks $f(n)/g(n) \leqslant c'$, s.t. $f(n) \leqslant c'g(n)$. $\square$

f *on* $\Theta(g)$, kui f on $O(g)$ ja g on $O(f)$, s.t. leidub $c > 0$ ja $n_0 \in \mathbb{N}$ nii, et iga $n \geqslant n_0$ korral $\frac{g(n)}{c} \leqslant f(n) \leqslant cg(n)$.

f *on* $\Omega(g)$, kui g on $O(f)$.

Kui sama ülesande lahendamiseks on teada kaks erinevat algoritmi, millest ühe keerukushinnang on parem (väiksem) kui teise oma, siis on tõenäoline, et vähegi suuremate sisendite korral töötab esimene algoritm kiiremini.

1. $a \cdot f$ on $O(f)$.
2. Kui f on $O(h)$ ja g on $O(h)$, siis $f+g$ on $O(h)$.
3. Kui f on $O(g)$ ja g on $O(h)$, siis f on $O(h)$.
4. Kui $r \leqslant s$, siis n^r on $O(n^s)$.
5. k-nda astme polünoom on $O(n^k)$.
6. Kui f_1 on $O(g_1)$ ja f_2 on $O(g_2)$, siis $f_1 f_2$ on $O(g_1 g_2)$.
7. n^k on $O(a^n)$, kui $a > 1$.
8. $\log_b n$ on $O(n^k)$, kui $b > 1$.
9. $\log_b n$ on $\Theta(\log_d n)$ iga $b, d > 1$ korral.
10. $\sum_{i=1}^{n} i^r$ on $\Theta(n^{r+1})$.

Tõestus. Eelmise lause kohaselt:

$$
\begin{aligned}
f \text{ on } O(g) &\iff \exists c > 0\, \forall n \in \mathbb{N} : f(n) \leqslant cg(n) \\
&\iff \exists c > 0\, \exists n_0 \in \mathbb{N}\, \forall n \geqslant n_0 : f(n) \leqslant cg(n)\ .
\end{aligned}
$$

<u>1. väide:</u> $a \cdot f$ on $O(f)$. Konstandiks c võtame a.

<u>2. väide:</u> f on $O(h)$ ja g on $O(h) \Rightarrow f + g$ on $O(h)$. Olgu c_f ja c_g sellised konstandid, et $f(n) \leqslant c_f h(n)$ ja $g(n) \leqslant c_g h(n)$ iga $n \in \mathbb{N}$ jaoks. Siis $f(n)+g(n) \leqslant c_f h(n)+c_g h(n)$. Konstandiks c võtame $c_f + c_g$.

<u>3. väide:</u> f on $O(g)$ ja g on $O(h) \Rightarrow f$ on $O(h)$. Olgu c_f ja c_g sellised konstandid, et $f(n) \leqslant c_f g(n)$ ja $g(n) \leqslant c_g h(n)$. Siis $f(n) \leqslant c_f c_g h(n)$. Konstandiks c võtame $c_f c_g$.

4. väide: Kui $r \leqslant s$ siis n^r on $O(n^s)$. Olgu $c = 1$. Siis $n^s/n^r = n^{s-r}$. Kuna $n \geqslant 1$ ja $s - r \geqslant 0$, siis $n^{s-r} \geqslant 1$.

5. väide: k-nda astme polünoom on $O(n^k)$. Järeldub 1., 2. ja 4. väitest.

6. väide: f_1 on $O(g_1)$ ja f_2 on $O(g_2)$ $\Rightarrow$ $f_1 f_2$ on $O(g_1 g_2)$. Olgu c_1 ja c_2 sellised konstandid, et $f_1(n) \leqslant c_1 g_1(n)$ ja $f_2(n) \leqslant c_2 g_2(n)$ iga $n \in \mathbb{N}$ jaoks. Siis $f_1(n) f_2(n) \leqslant c_1 c_2 g_1(n) g_2(n)$. Konstandiks c võtame $c_1 c_2$.

Lemma. Kui f ja g on naturaalarvuliste argumentide ja positiivsete väärtustega funktsioonid ning $\lim\limits_{n\to\infty} \frac{f(n)}{g(n)}$ eksisteerib ja on väiksem kui ∞, siis f on $O(g)$.

Tõestus. Olgu $c' = \lim_{n\to\infty} \frac{f(n)}{g(n)}$ ja $c = c' + 1$. Vastavalt piirväärtuse definitsioonile leidub selline $n_0 \in \mathbb{N}$, nii et iga $n \geqslant n_0$ jaoks erineb $\frac{f(n)}{g(n)}$ suurusest c' vähem kui 1 võrra. Need c ja n_0 rahuldavadki „on $O(\ldots)$" definitsiooni.

7. ja 8. väide: n^k on $O(a^n)$ ja $\log_b n$ on $O(n^k)$, kui $a, b > 1$. Järeldub sellest, et $\lim_{n\to\infty} \frac{n^k}{a^n} = \lim_{n\to\infty} \frac{\log_b n}{n^k} = 0$.

9. väide: $\log_b n$ on $\Theta(\log_d n)$ iga $b, d > 1$ korral. Kuna kehtib $\log_b n = \log_b d \cdot \log_d n$, siis võttes $c = \log_b d$ näeme, et $\log_b n$ on $O(\log_d n)$. Analoogiliselt $\log_d n$ on $O(\log_b n)$.

<u>10. väide:</u> $\sum_{i=1}^{n} i^r$ on $\Theta(n^{r+1})$.

$$\sum_{i=1}^{n} i^r \leqslant \sum_{i=1}^{n} n^r = n \cdot n^r = n^{r+1} \quad .$$

Seega võttes $c = 1$ näeme, et $\sum_{i=1}^{n} i^r$ on $O(n^{r+1})$.

$$\sum_{i=1}^{n} i^r \geqslant \sum_{i=\lfloor n/2 \rfloor}^{n} i^r \geqslant \sum_{i=\lfloor n/2 \rfloor}^{n} \lfloor n/2 \rfloor^r =$$

$$\lceil n/2 \rceil \cdot \lfloor n/2 \rfloor^r \geqslant^{\text{kui } n \geqslant 2} (n/3)^{r+1} \quad .$$

Seega võttes $n_0 = 2$ ja $c = 1/3^{r+1}$ näeme, et $\sum_{i=1}^{n} i^r$ on $\Omega(n^{r+1})$.

Kui f on funktsioon, siis kirjutis $O(f)$ tähistab ka kõigi selliste funktsioonide g hulka, mis on $O(f)$. $\Theta(f)$ ja $\Omega(f)$ omavad sarnaseid tähendusi.

Kirjutis $A(O(f_1),\ldots,O(f_k)) = A'(O(f'_1),\ldots,O(f'_l))$, kus A ja A' on mingid avaldised ning $f_1,\ldots,f_k,f'_1,\ldots,f'_l$ mingid funktsioonid tähendab, et
iga $g_1 \in O(f_1),\ldots,g_k \in O(f_k)$ jaoks
leiduvad $g'_1 \in O(f'_1),\ldots,g'_l \in O(f'_l)$ nii, et
$A(g_1,\ldots,g_k) = A'(g'_1,\ldots,g'_l)$.

Näiteks kirjutis $f(n) = O(n^2)$ tähendab, et $f(n)$ on $O(n^2)$.

Kui f on $O(g)$, siis $f(n) = O(1)g(n)$.

Näide: lausearvutusvalemi rahuldatavus.

Sisend: Lausearvutusvalem $\mathcal{A}$ (koosneb muutujatest ja loogilistest tehetest). Suuruseks n loeme muutujate arvu.

Algoritm: rahuldatav?($\mathcal{A}$), kus rahuldatav?($\mathcal{A}$) on

„lihtsusta“ $\mathcal{A}$
if $\mathcal{A} \equiv \mathsf{true}$ **then**
    return TRUE
else if $\mathcal{A} \equiv \mathsf{false}$ **then**
    return FALSE
Olgu x üks $\mathcal{A}$ muutujatest
$\mathcal{A}_t := \mathcal{A}_{x \leftarrow \mathsf{true}}$; $\mathcal{A}_f := \mathcal{A}_{x \leftarrow \mathsf{false}}$
return rahuldatav?($\mathcal{A}_t$) $\vee$ rahuldatav?($\mathcal{A}_f$)

Olgu $T(n)$ programmi tööaeg (halvimal juhul) sisendil suurusega n. Siis $T(1) = c$ ja $T(n) \leqslant 2T(n-1) + p(n)$ mingi konstandi c ja polünoomi p jaoks.

[Pole päris korrektne, aga loeme siin, et valemi pikkus on polünomiaalne muutujate arvu suhtes.]

Seega $T(n) \leqslant 2^{n-1}c + \sum_{i=2}^{n} 2^{n-i}p(i) = O(np(n)2^n) = 2^{O(n)}$.

Näide: kahendotsimine.

Sisend: Sorteeritud massiiv a ja element x. Suurus n on massiivi pikkus.

Algoritm: otsi$(a, x, 1, n)$, kus otsi(a, x, l, r) on

if $l > r$ **then**
  return FALSE
$k := \lfloor (l + r)/2 \rfloor$
if $a_k = x$ **then**
  return TRUE
else if $x < a_k$ **then**
  return otsi$(a, x, l, k - 1)$
else
  return otsi$(a, x, k + 1, r)$

Olgu $T(n)$ programmi tööaeg (halvimal juhul) sisendil suurusega n. Siis $T(1) = c$ ja $T(n) \leqslant T(n/2) + c'$ mingite konstantide c, c' jaoks.

$T(n) \leqslant \underbrace{c' + c' + \cdots + c'}_{\log_2 n \text{ korda}} + c = c + c' \log_2 n$. Seega $T(n)$ on $O(\log n)$.

Teoreem. („põhiteoreem“, “*Master Theorem*”) Olgu $a \geqslant 1$, $b > 1$, olgu $f(n)$ mingi kasvav funktsioon. Tähistame $k = \log_b a$. Olgu $T(n)$ defineeritud järgmiselt:

$$T(1) = t$$
$$T(n) = a \cdot T(n/b) + f(n) \quad .$$

Siin n/b võib olla kas $\lfloor n/b \rfloor$ või $\lceil n/b \rceil$.

- Kui $f(n)$ on $O(n^{k-\varepsilon})$, siis $T(n)$ on $\Theta(n^k)$.
- Kui $f(n)$ on $\Theta(n^k)$, siis $T(n)$ on $\Theta(n^k \log n)$.
- Kui $f(n)$ on $\Omega(n^{k+\varepsilon})$ ning $af(n/b) \leqslant cf(n)$ mingi $c < 1$ ja kõigi küllalt suurte arvude n jaoks, siis $T(n)$ on $\Theta(f(n))$.

Kahendotsimisel oli $T(n) = T(n/2) + f(n)$, kus $f(n)$ on $\Theta(1)$. Siin $a = 1$, $b = 2$ ja $k = \log_b a = 0$. Seega $f(n)$ on $\Theta(n^k)$. Teoreemi teise variandi järgi siis $T(n)$ on $\Theta(n^k \log n)$ ehk $\Theta(\log n)$.

Tõestus. Kui $n = b^i$, siis

$$\begin{aligned} T(n) &= f(n) + aT(n/b) = \\ &= f(n) + af(n/b) + a^2T(n/b^2) = \cdots = \\ &= f(n) + af(n/b) + \cdots + a^{i-1}f(n/b^{i-1}) + a^iT(1) = \\ &= T(1)n^k + \sum_{j=0}^{i-1} a^j f(n/b^j) = \Theta(n^k) + \sum_{j=0}^{i-1} a^j f(n/b^j), \end{aligned}$$

sest $a^i = a^{\log_b n} = n^{\log_b a} = n^k$.

Kirjutades $\Theta(n^k)$ oleme eeldanud, et T on ainult b astmetel defineeritud.

Kui $n = b^i$ ja $f(n) = O(n^{k-\varepsilon})$, siis

$$\sum_{j=0}^{i-1} a^j f(n/b^j) = O\left(\sum_{j=0}^{i-1} a^j ((n/b^j)^{k-\varepsilon})\right)$$

$$\sum_{j=0}^{i-1} a^j ((n/b^j)^{k-\varepsilon}) = n^{k-\varepsilon} \sum_{j=0}^{i-1} \left(\frac{ab^\epsilon}{b^k}\right)^j =$$

$$= n^{k-\varepsilon} \sum_{j=0}^{i-1} b^{\varepsilon j} = n^{k-\varepsilon} \frac{b^{\varepsilon i} - 1}{b^\varepsilon - 1} =$$

$$= n^{k-\varepsilon} \frac{n^\varepsilon - 1}{b^\varepsilon - 1} = O(n^k) \ .$$

Kui $n = b^i$ ja $f(n) = \Theta(n^k)$, siis

$$\sum_{j=0}^{i-1} a^j f(n/b^j) = \Theta\left(\sum_{j=0}^{i-1} a^j((n/b^j)^k)\right)$$

$$\begin{aligned}\sum_{j=0}^{i-1} a^j((n/b^j)^k) &= n^k \sum_{j=0}^{i-1} \left(\frac{a}{b^k}\right)^j = \\ &= n^k \sum_{j=0}^{i-1} 1 = \\ &= n^k \cdot i = n^k \log_b n \quad .\end{aligned}$$

Kui $n = b^i$ ja $af(n/b) \leqslant cf(n)$, kus $c < 1$, siis

$$\sum_{j=0}^{i-1} a^j f(n/b^j) \leqslant \sum_{j=0}^{i-1} c^j f(n) \leqslant$$
$$\leqslant f(n) \sum_{j=0}^{\infty} c^j = f(n) \frac{1}{1-c} = O(f(n)) \ .$$

Kuna see summa sisaldab liiget $f(n)$ ning kõik liikmed on mittenegatiivsed, siis on ta ka $\Omega(f(n))$, kokku seega $\Theta(f(n))$.

Oleme tõestanud teoreemi juhuks, kui $T(n)$ on defineeritud ainult b astmetel.

Olgu n suvaline naturaalarv. Kui $T(n) = aT(\lceil n/b \rceil) + f(n)$, siis on lihtne näidata, et $T(n)$ on $\Omega(\ldots)$ (tingimustel, mille kohta teoreem väidab, et $T(n)$ on $\Theta(\ldots)$). Meil tuleb veel näidata, et $T(n)$ on $O(\ldots)$.

Olgu $n_0, n_1, \ldots$ defineeritud järgmiselt:

$$
\begin{aligned}
n_0 &= n \\
n_{j+1} &= \lceil n_j / b \rceil \quad .
\end{aligned}
$$

Kuna $n_{j+1} \leqslant \frac{n_j}{b} + 1$, siis $n_j \leqslant \frac{n}{b^j} + \sum_{s=0}^{j-1} \frac{1}{b^s} \leqslant \frac{n}{b^j} + \frac{b}{b-1}$.

Olgu $i = \lfloor \log_b n \rfloor$, siis $n_i = O(1)$.

$$
T(n) = a^i T(n_i) + \sum_{j=0}^{i-1} a^j f(n_j) \leqslant \Theta(n^k) + \sum_{j=0}^{i-1} a^j f\left(\frac{n}{b^j} + \frac{b}{b-1}\right)
$$

Kui $f(n) = O(n^{k-\varepsilon})$, siis

$$\sum_{j=0}^{i-1} a^j f\left(\frac{n}{b^j} + \frac{b}{b-1}\right) = O\left(\sum_{j=0}^{i-1} a^j \left(\frac{n}{b^j} + \frac{b}{b-1}\right)^{k-\varepsilon}\right)$$

$$\begin{aligned}
\sum_{j=0}^{i-1} a^j \left(\frac{n}{b^j} + \frac{b}{b-1}\right)^{k-\varepsilon} &= \sum_{j=0}^{i-1} a^j \left(\frac{n}{b^j}\right)^{k-\varepsilon} \left(1 + \frac{b^j}{n} \cdot \frac{b}{b-1}\right)^{k-\varepsilon} \leqslant \\
&\leqslant \sum_{j=0}^{i-1} a^j \left(\frac{n}{b^j}\right)^{k-\varepsilon} \left(1 + \frac{b}{b-1}\right)^{k-\varepsilon} = \\
&= O(1) \sum_{j=0}^{i-1} a^j \left(\frac{n}{b^j}\right)^{k-\varepsilon} = O(n^k)
\end{aligned}$$

Kui $f(n) = \Theta(n^k)$, siis analoogiliselt

$$\sum_{j=0}^{i-1} a^j f\left(\frac{n}{b_j} + \frac{b}{b-1}\right) = O(1) \sum_{j=0}^{i-1} a^j \left(\frac{n}{b_j}\right)^k = O(n^k \log n) \ .$$

Kui $af(\lceil n/b \rceil) \leqslant cf(n)$, kus $c < 1$, siis $a^j f(n_j) \leqslant c^j f(n)$ ning

$$\sum_{j=0}^{i-1} a^j f(n_j) \leqslant \sum_{j=0}^{i-1} c^j f(n) = O(f(n)) \ .$$

- Asümptootikuid kasutades tehakse eeldus, et probleemi suurusega võib lõpmatusse minna.
- Arvutiarhitektuuri ebaregulaarsustest tingituna võib mõne algoritmi reaalne tööaeg (arvutile jõukohastel probleemisuurustel) olla sarnasem mõne teise funktsiooniga kui leitud O-hinnang.
- Käesolevas kursuses uurime ikkagi asümptootikuid.

Tartu Akadeemiline Meeskoor võtab vastu uusi lauljaid.

Proovid toimuvad T 18:30 ja N 18:30 endises EPA klubis (Veski 6, Kassitoomel).

Eriti oodatud on tenorid.